

Annona Nova IX.

A Kerényi Károly Szakkollégium évkönyve

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Kerényi Károly Szakkollégium
Pécs, 2018

Szakmai lektorok:

Bandi Szabolcs, Csibi Norbert, Fedeles Tamás, Jóri Anna,
Kárpáti András, Kisantal Tamás, Antonio Domingo Lilón,
Pete Krisztián, Polyák Petra, Szabó Veronika, Takáts József

A kiadvány a *Nemzeti Tehetség Program* támogatásával jött létre
NTP-SZKOLL – 17-0071

Felelős kiadó:
András Csaba

Szerkesztők:
Fenyő Dániel, Rétfalvi P. Zsófia

Olvasószerkesztők:
Endródi Edina, Nagy Tamás,
P. Simon Attila, Várdai Levente

Borítóterv és tördelés:
Kiss Tibor Noé

Nyomdai előkészítés és kivitelezés:
Virágmandula Kft.

ISSN: 2061-4926

© A szerzők, 2018
© A szerkesztők, 2018

Minden jog fenntartva.

Borítófotó:

David Eccher / Flickr / <https://www.flickr.com/photos/davideccher/9589731219>

Tartalomjegyzék

Szatmári Áron: Előszó	7
Árvai Attila: Quine és Sartre a megismerésről	11
Csapó Gyöngyvér: A Sötét Triád és a mentalizáció kapcsolatának vizsgálata	21
Endrődi Edina: Vélekedések az 1765-ös bélyegtörvényről bostoni patrióta újságokban	35
Flach Richárd: Bevezetés a nem-szuicidális önsértés jelenségébe	49
Horváth Klaudia: Szerelmi kényszervarázslat papiruszon és varázsgemmakon	65
Karácsonyi Krisztina: A komplex és az egyszerű esemény jelentésű magyar deverbális főnevek szintaktikai szerkezete	73
Kocsis Árpád: Fecsegések <i>Coetsee és a depresszió</i>	89
Mogyorósi Renátó: Visegrád – a háború és a béke kongresszusa	99
Nagy Tamás: A társas identitás nyelvi megjelenése magyar nyelvű zenei blogok posztjaiban a többes szám első személyű, kijelentő módú igei személyragokat tekintve	113
Ónya Balázs: A nemlétező enigmák nyomában – Altrichter Ferenc Wittgenstein értelmezésének bírálata	127
Radnai Dániel: Realizmus-képzetek a Mikszáth-recepcióban (1887–1945)	139
Simor Kamilla: A komplex struktúra és a plaszticitás problémája <i>A lé meg a Lolában</i>	153
Sipos Balázs: A Pécsi Orvostudományi Egyetem épületfejlesztési koncepciói 1947 és 1959 között	165
Szántó Ákos: A <i>Népszabadság</i> és a <i>New York Times</i> hidegháborús beszámolóinak összehasonlítása a nicaraguai forradalom 1978 és 1979 közötti eseményeinek példáján keresztül	177
Takács Barbara: Varázsgyűrű a sikerért <i>Egy graeco-egyiptomi mágikus rituálé</i> (<i>PGM XII. 270-350</i>)	191
Boszoki Petra: Laudáció Kiss Andrea Kriszta szövege elé	203
Kiss Andrea Kriszta: Jókai Mór nőábrázolása <i>Milyenek a nők?</i> című novelláskötetében	203
A Kerényi Károly Szakkollégium tagjai a 2016/2017-es és a 2017/2018-as tanévben	216
A Kerényi Károly Szakkollégium mentorai a 2016/2017-es és a 2017/2018-as tanévben	216

Kiss A. Krisztina tanulmánya több szempontból is figyelemre méltó. Jókai Mór *Milyenek a nők?* című elbeszélésgyűjteményével eddig csupán említés szintjén foglalkozott a szakirodalom, ezért a következő érzékeny, prózapoétikai leleményekre is koncentráló értelmezés fontos lehet a Jókai-életmű árnyalásában. A dolgozat azonban nem csupán kifejezetten a Jókai-recepciót gazdagítja, hanem a nőttörténeti kutatások számára is újdonsággal szolgálhat. Tézise szerint a tárgyalt novellák nőalakjainak ábrázolása megbontja a korabeli nőképek homogenitását. A gender-szemponitú, kontextualista elemzés szembemegy a Jókai-szakirodalom azon közkeletű vélekedésével, mely az életművet éppen a karakterek sematikussága miatt ítéli el, de a 19. századi nőábrázolást is összetettebbnek látatja.

A dolgozat azért szerepel az Annonában, mert a 2017-es pécsi OTDK-n megkapta a Kerényi Károly Szakkollégium különdíját. Az elismerést olyan nem kerényis versenyzőnek ítélte oda a szakkollégium díjátadó bizottsága, akinek előadásáról úgy ítélték, egyszerre magas tudományos színvonalról árulkodik, és egyszerre illeszkedik a Szakkollégiumi Mozgalom, illetve a Kerényi alapelveihez: társadalmi kérdéseket is érint.

Kiss A. Krisztina tanulmánya azért keltette fel a Tagság figyelmét, mert úgy árnyalja a Jókai Mór életművéről és a 19. századi magyar prózáról szóló diskurzust, hogy közben példamutatóan illusztrálja a társadalmi nemek tudományának egy lehetséges módszertani eljárását is: a társadalmi nemi szerepek összetettségét elméleti reflektáltsággal és történeti tudatossággal mutatja fel.

Bozsoki Petra

Kiss A. Kriszta A Károli Gáspár Református Egyetem magyar alapszakos hallgatójaként írtam a lent olvasható tanulmányt, amely elsősorban a 2017-es pécsi OTDK-ra készült. Tanulmányaimat az Eötvös Lóránt Tudományegyetem Irodalom- és kultúratudomány mesterszakán folytatam. Főbb érdeklődési és kutatási területeim a klasszikus magyar irodalom, illetve a kortárs irodalom – azon belül is elsősorban a nőábrázolás.

KISS ANDREA KRISZTA

Jókai Mór nőábrázolása *Milyenek a nők?* című novelláskötetében

Bori Imre 1979-es, *Varázslók és mákvirágok* című kötetében olvasható az a mára már klasszikusnak számító tanulmány, amelyben több bekezdésen keresztül tárgyalja Jókai Mór nőalakjainak megalko-

tottságát. Tézise, hogy Jókai „[n]őeszménye koreszmény”¹, vagyis hogy az általa megalkotott női karakterek összhangban voltak a 19. századi magyarországi és európai nőideállal. Bori szerint az író kizárólag a két végletet, az „angyalt” vagy „ördögöt” jelenítette meg női karaktereiben.² Állításának bizonyítására példákat hoz fel Jókai regényeiből, kisregényeiből, illetve egy elbeszéléséből. Arra a meglepő tényre, miszerint „[a] novellisztika szerepét Jókai pályáján viszonylag ritkán értelmezték”³ Szilágyi Márton irányította a figyelmet *Jókai, a pályakezdő novellista* című tanulmányában, és Bori esetében is megfigyelhető a kisebb elbeszélések háttérbe szorulása. Az utóbbi évtizedben megélné vált a novellák iránti érdeklődés: Szajbély Mihály Jókai pályakezdő novelláival foglalkozott tüzetesebben,⁴ Fried István pedig kései elbeszéléseivel.⁵ Az általam vizsgált novellák csupán 2014-ben jelentek meg kritikai kiadásban,⁶ és korábban nem is terelődött rájuk különösebb figyelem. Akár első olvasásra is észrevehető, de alaposabb vizsgálat után egyértelmű, hogy női karaktereire nem érvényes Bori megállapítása („koreszmény”), és az „angyal-ördög” ellentét is rendkívül elnagyolt; az elbeszélések nőalakjai ennél sokkal árnyaltabbak, emellett történeti és kulturális összefüggésekben, gender-szemponturnak vizsgálata is alkalmasak. A női alakok vizsgálatának szándéka mellett kötetválasztásomat a novellák feltáratlansága is ösztönözte.

A Milyenek a nők? című válogatásban tíz novella szerepel.⁷ Ezek eredetileg különböző periódikákban láttak napvilágot. Hetilapokban, mint a *Vasárnapi Újság* (*Miranda, Egy lengyel történet* és *A kali-*

1 BORI Imre, „A magyar „fin de siècle” írója: Jókai Mór”, in: *Varázslók és mákvirágok*, Forum Kiadó, Újvidék, 1979, 21.

2 Uo., 29.

3 SZILÁGYI Márton, „Jókai, a pályakezdő novellista”, in: „...Író leszek, semmi más...”. *Irodalmi élet, irodalmiság és öntükröző eljárások a Jókai-szövegekben*, (szerk. HANSÁGI Ágnes – HERMANN Zoltán), Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 2015 (Tempevölgy Könyvek 19), 32.

4 SZAJBÉLY Mihály, *Jókai Mór (1825-1904)*, Kalligram, Pozsony, 2010, 59–74.

5 FRIED István, *Jókai Mórról másképpen*, Lucidus, Budapest, 2015.

6 RÓZSAFALVI Zsuzsanna, „Jókai 1863-1864-es novelláiról és a sajtó alá rendezés tapasztalatairól”, in: JÓKAI Mór, *Elbeszélések 1863-1864*, Ráció, Budapest, 2014 (Jókai Mór Összes Művei, Elbeszélések 11)

7 Átlátható felosztást lásd a tanulmány végén található táblázatban: címek, első közlés ideje, felülete, műfajmegjelölése, epizódszám, cselekmény helyszíne és ideje.

fa papucs), illetve az *Üstökös* (*Emina*). Három elbeszélés az Arany János által szerkesztett Koszorúban jelent meg, ezek a *Lucretia*, a *Fredegonda* és *A könnyező szultána* (amelynek eredeti címe: *Milyenek a nők?* volt). Arany a *Szépirodalmi Figyelő* után „szélesebb olvasóközönséget kívánt megszólítani, s immár a divatlapok női olvasóközönsége felé próbált nyitni.”⁸ Ezek a novellák alkalmasak voltak erre a célra, mindamelllett, hogy beleillettek egy ilyen közegbe. *A fehér lap* című rövid novella elsőként a *Színházi Látcsó*ben kapott helyet, amely Szerdahelyi Kálmán rövid életű színházi tematikájú napilapja volt. *A rabnő* és *Az úrnő* jelent meg *A Honban*.⁹ A két elbeszélésre hol „novella”, hol „kisregény” műfajmegjelöléssel hivatkoznak, viszont ha azt vesszük alapul, hogy húsz epizódtól számítunk regénynek egy fikciós elbeszélést,¹⁰ akkor *Az úrnő* regény, míg az eredetileg regényként besorolt *[R]abnő* novella.

A sokféle megjelenési felület azt előlegezi, hogy a tárgyalt novellaanyag rendkívül heterogén. A tíz novellát valóban csak a tematika köti össze, minden más szempontból – felépítésben, terjedelemben, műfajiságban, a cselekmény időbeli és térbeli elhelyezésében – nagyon különböznek. Három elbeszélésnek (pontosabban *A könnyező szultánának*, az *Eminának* és *A kalifa papucsának*) cselekménybeli helyszíne a mesés Kelet, de megjelenik az Újvilág is (a *Mirandában* és *A rabnőben* egyaránt). A többi elbeszélés Európán belül játszódik: Angliában (mint *A rabnő* legnagyobb része), Olaszországban (mint a *Lucretia*), Oroszországban (mint *Az úrnő*), Lengyelországban (mint az *Egy lengyel történet*) és Franciaországban (ahogyan a *Fredegonda*, és *A fehér lap*). A fabulák történeti ideje hasonlóan változatos: a 6. századtól egészen az író jelenkoráig, a 19. századig találunk történeteket.

A *Milyenek a nők?* párciklusának címe *Milyenek a férfiak?*, amely önálló kötetben 1865-ben jelent meg.¹¹ Később a két novellaciklus többnyire egy kötetben szerepel, ez utóbbiról azonban nem ejtenék szót, mivel vizsgálódásaim kifejezetten a nőalakokra összpontosultak, nem pedig a férfialakokra, akik az utóbbiban játszanak kiemelkedő szerepet. Jókai „[a]z elbeszéléseket elsőként Hec-

8 VADERNA Gábor, *Gyulai Pál, Arany János és a nők. A női írás a 19. század második felében Magyarországon*, It, 2015/2, 151.

9 Az *Üstökösnek* és *A Honnak* – mint ismeretes – maga Jókai volt a szerkesztője.

10 Vö. HANSÁGI Ágnes, *Tárca-regény-nyilvánosság. Jókai Mór és a magyar tárcaregény kezdetei*, Ráció, Budapest, 2014, 21.

11 JÓKAI Mór, *Milyenek a férfiak?* Heckenast, Pest, 1865.

kenast Gusztávnál jelentette meg,¹² a Jubileumi és Nemzeti Kiadásban azonban más kompozícióba rendezve láttak napvilágot a novellák. „Ez utóbbi kötet szerkesztését már nem is Jókai végezte, hanem a Révai szerkesztői, a szerző jóváhagyásával.”¹³ Az általa végrehajtott változtatás azonban mindössze az volt, hogy az első novella, *Az úrnő* kimaradt az új kiadásból – és ez talán éppen kisregény-terjedelme miatt történhetett. A *Milyenek a nők?* számos újrakiadást ért meg, szám szerint tizenegyet.

A kritikai kiadás sajtó alá rendezője, Rózsafalvi Zsuzsanna szerint Jókai eredeti szándéka az volt, hogy egy *Dekameron*éhoz hasonló kerettörténetet alkosson.¹⁴ Szajbély Mihály azonban kimutatta, hogy a *Dekameron*nál sem beszélhetünk kerettörténetről: csupán „sokrétű és változatos gyűjteményről,”¹⁵ pedig a Boccacciótól kölcsönzött cím erre engedne következtetni. Amíg Rózsafalvi úgy véli, Jókai nem „mondott le egy lazább kompozícióba rendezésről”¹⁶, én úgy gondolom, hogy még egy ilyen lazább kompozícióról sem beszélhetünk. Az összetartó erő csupán a tematikában fedezhető fel, abban azonban erőteljesen, és éppen emiatt működik egy ciklusként a minden más szempontból változatos elbeszélés-gyűjtemény. Keretes kompozícióként is csak akkor tekinthetnénk rá, ha *A könnyező szultána* szövegen belüli bevezetőjével¹⁷ megvalósult volna az – egyébként valóban eltervezett és a *Koszorúban* be is jelentett¹⁸ – keretes novellaciklus. Azonban még így is felmerülhetne a kérdés, hogy akkor miért nem ez a szöveg került a kötet élére. A verseny tárgya ugyanis, hogy a két elbeszélő (vagyis a nő és a férfi) nemük védelmében mesél el különböző történeteket.

Ha tehát úgy állna össze a novelláskötet, hogy *A könnyező szultána* lenne az elején (és még inkább helytálló lenne, ha a *Milyenek a nők?* cím megmaradt volna), illetve minden novella beveze-

12 RÓZSAFALVI Zsuzsanna, *Jókai 1863-1864-es novelláiról és a sajtó alá rendezés tapasztalatairól* = JÓKAI Mór, *Elbeszélések 1863-1864*, Ráció, Budapest, 2014 (Jókai Mór Összes Művei, Elbeszélések 11), 323.

13 Uo., 325.

14 Uo., 322.

15 SZAJBÉLY: *Jókai Mór*, i. m., 130.

16 RÓZSAFALVI: *Jókai 1863-1864-es novelláiról...* i. m., 322.

17 „[...] előadom egy sajtóságos verseny történetét, mely egy gonosz nyelvű férfi és egy galambepéjű hölgy között lefolyt. A verseny tárgya az volt, hogy »milyenek a nők?«” JÓKAI Mór, „A könnyező szultána”, in: *Elbeszélések 1863-1864*, 29.

18 Uo. 64.

tőjében találnánk utalást arra, hogy ezt éppen a nő vagy a férfi elbeszélő meséli – akkor joggal állíthatnánk, hogy ez a verseny tartja össze a kötetet, így azonban ez csupán egy elbeszélés a sok közül, amelyben megjelenik egy, a novelláéval azonos című verseny férfi és nő között. Nem gondolom tehát, hogy véletlen lenne a cikluscím megjelenése, azt azonban nem tartom valószínűnek, hogy Jókai ezzel a versennyel szerette volna egybekapcsolni a novellákat, hiszen akkor kitüntetettebb helyet kapott volna a kötetben.

Ami azonban mégis létrehozza a koherenciát, az a címben feltett kérdés: *Milyenek a nők?* Ez a cím egyfajta elváráshorizontot hoz létre azáltal, hogy egy látszólag megválaszolhatatlan kérdést tesz fel. A kötet minden egyes elbeszélése különböző módon felel erre a kérdésre, a könyv végére érve pedig egyértelműen megkapjuk a választ.

Fried István mutatott rá, hogy Jókai első alkalommal (vagyis 1856-ban) a *Szomorú napok* című regényében élt azzal az eszközzel, hogy egy nő nemet vált, vagyis lemond céljai érdekében egy darabig nemi identitásáról: „Kamienszka férfiruhában kénytelen ágálni, másnak adja ki magát, mint aki, elleplezi magát (elsősorban ruhájával, külsejével), megtéveszt és félrevezet, hogy célhoz érjen. Át kell vennie mások nyelvét, hogy szólhasson, bele kell illeszkednie mások gondolkodásába, hogy tervét végrehajthassa.”¹⁹ Időben ehhez a kötethez azonban jóval közelebb áll a *Politikai divatok* című regény, amelyben Judit öltözik be férfiruhába és vágatja le haját férje megmentésének céljából. Amikor a nő elhagyja nőies viselkedését, „egyfajta potenciális férfivé válik,”²⁰ ez a viselkedése pedig mimikriként írható le. A női nem számára történelmileg kijelölt út a mimikri²¹ – vagyis a férfiként való megszólalás, az érthetőségre való törekvés. Az általam vizsgált elbeszélések között több olyan található, amelyben a mimikri fontos cselekményt alakító tényezővé lép elő.

A kötet első darabjában, *Az úrnőben* négy olyan női karakter is van, akik azáltal törekednek érthetőségre, és úgy igyekeznek magasabb társadalmi pozíciókat megszerezni, illetve megtartani, hogy

19 FRIED István, *Jókai Mórról másképpen*, Lucidus, Budapest, 2015, 13.

20 IRIGARAY, Luce: *A diskurzus hatalma, a nőiség alárendeltsége. Beszélgetés* (1977), ford. MIKLÓS Barbara = *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. A posztstrukturalizmustól a posztkolonialitásig. Szöveggyűjtemény*, szerk. BÓKAY Antal – VILCSEK Béla – SZAMOSI Gertrud – SÁRI László, Osiris, Budapest, 2002, 490.

21 Uo., 486–487.

férfiként viselkednek és beszélnek. A novellában elsőként feltűnő és így jellemezhető alak Erzsébet cárnő, aki a férfiak uralta, patriarchális Oroszországban úgy tölt be vezető szerepet, hogy senki nem kérdőjelezi meg a hatalmát. Akár ő is lehetne a történet főhőse, rá is vonatkozhatna a cím deixise. Eleget tesz ugyanis mindazoknak a kitételeknek is, amelyek a Jókai-főhősnokeket egyedíteni szokták: gondolkodik, következtet és cselekszik. A következő példa Katalin édesanyja, Zerbst hercegnő. A kor szokásrendjének megfelelően a fejedelmi vagy uralkodócsaládokban az apák feladata volt, hogy lányukat jól házasítsák, hiszen az uralkodók házassága legtöbbször államügy, illetve a férfiakra jellemző, hogy „mint »terméket« használják, adják-veszik, cserélik a nőket.”²² Itt mégis a hercegnő az, aki cselekszik, tehát megfigyelhető a maszkulinitás, mimikri a viselkedésében. Hasonlóan meghatározó női karakter Woronzoff Erzsébet is, hiszen az elbeszélésben olvasható és sokat eláruló „Péter férje lett Katalinnak”²³ mondat analógiájára azt is mondhatnánk, hogy „Péter szeretője lett Erzsébetnek.”²⁴ Az *úrnő* cím azonban Katalinra vonatkozik – először ugyan tényleg gondolhatnánk Erzsébetre is, de végül világossá válik, hogy Katalin a címben megjelölt úrnő, amikor cárnéból cárnő válik belőle, hiszen amint elfoglalja trónját, „potenciális férfi” lesz. Azonban előtte is vannak olyan lépései a hatalomért folytatott küzdelemben, amelyek a mimikri alakzatával értelmezhetők: többször ölt férfiruhát, amikor férje ellen harcol; katonaként, hadvezérként viselkedik, a végén pedig legyőzi őt, és (szintén egy férfi, pontosabban egy cár szerepében tett) beszédében meggyőzi népét, hogy ő a számukra megfelelő vezető. „A cárnő meg volt mentve, hanem a nő, – az elveszett!”²⁵ – az auktoriális elbeszélői kommentár a zárlatban arra enged következtetni, hogy a mimikri során Katalin elveszítette nőiségét, és már csak úrnőként, uralkodóként létezik. Erre a végkifejletre utal a cím, amely így egyfajta jóslatként, prolepszisként is értelmezhető.

A mimikri fontos szerephez jut még *A rabnő*ben. Athalie szivarozik:²⁶ a szivarozó nő képe még egyáltalán nem volt megszokott a

22 IRIGARAY: *A diskurzus hatalma...* i. m., 490.

23 JÓKAI, *Az úrnő*, 214.

24 Vagyis nem a cár választotta őt, hanem az ambiciózus és törekvő Erzsébet érte el, hogy őt válassza, mégpedig azzal a hatalmi motivációval, hogy talán még belőle is válhat cárné.

25 Uo., 270.

26 JÓKAI MÓR, *A rabnő*, in: JÓKAI, *Elbeszélések 1863-1864*, 165.

19. századi társaséletben, George Sand szivarozása a század első felében a lázadás egy formája: felháborodást kelt és követőkre talál.²⁷ Ugyanebben az elbeszélésben meghatározó epizód, amikor Athalie ölbe veszi Richárdot és kimenekíti a tűzből.²⁸ Itt a nő lép a férfi szerepébe: nemcsak anyaként, de férfiként is viselkedik, a lord pedig nemcsak gyermekké, de nővé is válik ebben a pillanatban.

Az *Eminában* a nők ítélkeznek a férfiak felett. Az elbeszélő azt sugallja számunkra, hogy az elbeszélés imaginárius világának itt és mostjában kevés dologban rendelkezhetek a nők, de azokat a szabályokat, amelyeket a nők korlátozására hoztak létre, ők is ugyanúgy be akarták tartani, mint amennyire a férfiak be akarták tartatni velük. Itt a szultán, Ahmed esik e szabályok áldozatául, mert Emina attól függetlenül, hogy nem lehet szultána (mivel nem térhet vissza a szerájba olyan rabnő, aki azt egyszer elhagyta), irigylésre méltóan szép és sikeres „karriert” fut be: először Candia kormányzónéja lesz, majd nagyvezérnő. A cselekvők tehát ebben a novellában is a nők, a férfiak pedig leginkább csak a történetek elszenvedői, áldozatai, illetve eszközök – különösen Mehemet, aki csak kapja a kitüntéseket, de egyiket sem saját érdeméért. Soha nem lehetett boldog férj, pedig „mint igen gazdag és tekintetes ember halt meg.”²⁹

A *Fredegondában* a címszereplő nő Katalinhoz hasonlóan hadseregei élére áll.³⁰ Az *úrnő* mellett ez az egyetlen olyan novella, amely sok évet ölel fel, márpedig az, hogy a fabula nem rövid időszakaszt fog át, vagyis nem drámai az időszerkesztése, a szöveg műfaji hibriditásának a bizonyítéka. A kötet valamennyi

27 „Tehát a szivar, mint fallosz. E fallosz valószínűleg helyettesít valamit, szublimációs alkalom, amint a pszichoanalízis véli — pulziók átvezetése egy elfogadható társadalmi gyakorlatra, amelyek ugyanezen a területen elfogadhatatlanok. Beszédszinten mindez összefér a női oralitással, [...] A nő szájában a vaskos, nagy szivar obszcén hatást kelt. Vagy tűrhetetlen a hedonista szublimációkra való utalás okán, meg azért is, mert aktív, kezdeményező nő képét tárja elénk, aki az élvezet mellett dönt és akarja. Szájában a szivar a kék tárgya lesz, objektíválja és dologiasítja a férfi nemszervet — ezért kelti a legkonokabb, tudattalan férfi ellenérzést. A nő a szivarozással a férfit erőszakolja a saját életritmusát, vágyai ütemét, intenzitását.” ONFRAY, Michel: *A nők szájában*, ford. ROMHÁNYI TÖRÖK GÁBOR, Műút, 2013. szeptember 17. in: <http://www.muut.hu/?p=3508> (letöltve: 2016. november 8.)

28 JÓKAI: *A rabnő*, i. m. 171.

29 JÓKAI Mór: „Emina”, in: *Elbeszélések 1863-1864*, 105.

30 JÓKAI: „Fredegonda”, in: *Elbeszélések 1863-1864*, 123.

novellájától eltér ez az elbeszélés abban, hogy a címadó női karakter negatív szereplő – abban azonban nem, hogy Fredegonda is egy, a férfiak által kisajátított szerepbe lép. Ebben az elbeszélésben is, ahogyan szinte mindegyikben, a nők mozgatják az eseményeket, amelyekbe a férfi karaktereknek legtöbbször nincsen beleszólásuk.

A nőiség kérdése a kultúra függvényében jelenik meg az *Emina* utószavában olvasható elbeszélői kiszólásban: „Ebben az egész történetben pedig csak az a nevezetes, hogy nem a mi civilizált zónánkon belül történt; mert akkor nem volna benne semmi nevezetes. A müzümánok krónikáiban egyedül áll az a történet, hogy egy nagy úr másvalakivel vétetett maga számára feleséget.”³¹ Az elbeszélő tehát azt állítja, hogy a férfiak és a nők viselkedése kultúrafüggő, vagyis kultúránként más és más, ebben a kultúrában pedig rendkívül atipikus – mindkét nem részéről – a megjelenített viselkedés.

Hogy a nők mindenkori helyzete a történelem függvénye, azt az auktoriális elbeszélői szólam a *Fredegondában* így fogalmazza meg: „Hogy ily esküre szükség volt, jellemzi a nőt, s hogy ily esküt elfogadtak, jellemzi a századot.”³² Az elbeszélői szólam kommentálja a törvényesítési eljárást a történelmi kor és a nők társadalmi státusának szempontjából értékeli. A század jellemzése azonban még nem zárul le ezzel, hiszen a novella zárlatában az elbeszélő megállapítja: „Kár érte, hogy asszony volt, ha férfi lett volna, nagynak neveznék.”³³ Ennél kevesebért ugyanis már neveztek uralkodókat nagynak, Fredegonda viszont azzal a „hátránnyal” indult, hogy nem férfinak született, csak akként viselkedett – így csupán egy kegyetlen nő emléke maradhatott fenn, és nem egy erőskezű férfi dicsősége.

Szajbély Mihály *Dekameronról* és Csáth Jókai-olvasatairól írott tanulmányában hívta fel a figyelmet arra, hogy már Csáth Géza-nak is feltűnt Jókai nőalakjainak atipikussága.³⁴ Csáth Géza szerint a jóval egyszerűbb nőalakokat létrehozó Mikszáth „egyhangú erotikájával”³⁵ szemben Jókai „[b]uja, szomjas, különöc. Ő már

31 JÓKAI: „Emina”, in: *Elbeszélések 1863-1864*, 105.

32 JÓKAI: „Fredegonda”, in: *Elbeszélések 1863-1864*, 123.

33 Uo.

34 SZAJBÉLY Mihály: *Lám megmondtam: perverzió. Csáth-olvasmányok Jókai Dekameronjában*, Tiszatáj, 2014/5.

35 CSÁTH Géza: „Jegyzetek Mikszáthról és új regényéről” in: Uő: *Rejtelmek labi-*

megérzi és kedveli a másik, előkelőbb női típust is, a bestiát, és az összes női típusokat.”³⁶ Csáth ezt párhuzamba állítja azzal a ténnyel, hogy Jókainak nagy női olvasóközönsége volt, szerinte ugyanis a szerző „pompás erotikája”³⁷ hozzájárult ehhez.

Jókai azonban nem csak olvasótáborában, de a közéletben is szerette volna a nőket nagyobb számban látni – több megnyilatkozásában is védte, pártolta az írónőket. Egy kifejezetten Gyulaihoz aposztrofált cikkben így nyilatkozott e témáról: „A nőszivnek, elkezdve a gyermek ábrándjain az anyai csodás szeretetig, olyan gazdag világa van, hogy a ki abban a szépet keresi, többet találhat benne, mint mi férfiak tapasztalataink összességében, s ez a szép, gyöngéd világ ismeretlen maradjon-e örökre [...]?”³⁸ Úgy gondolom tehát, hogy a női irodalom kérdése és a női alakok megjelenítésének témája párhuzamba állítható: amennyire Gyulai nem szerette volna a nőket az irodalom színterén tudni, annyira kevés hangsúlyt kaptak írásaiban a nők, ellentétben Jókaival, aki mindkét témában pont az ellenkezőjét vallotta és cselekedte. „Gyulai mint Petőfi és Arany költészetének diadalra juttatója, szinte ellenállhatatlan érvelésű polémiáiban mindenféle hóbort bátor irtója, egy bizonyos határig kétségtelenül a társadalmi és irodalmi haladás harcra kész képviselője volt. De egy határon túl már a haladás legmakacsabb gátja, politikában és irodalomban egyaránt.”³⁹ Anélkül, hogy kétségbe vonnánk Gyulai érdemeit, nem kerülhető meg az a körülmény, hogy a tudományos és a szépirodalmi életben a nők fellépését, emancipációját nem tartotta kívánatosnak.

„Maga Gyulai Pál sem csupán harcra kész cikkeiben fogalmazta meg nőkkal kapcsolatos elvárásait, hanem szépirodalmilag is: finoman szatirikus erkölcsstani korszaka: a *Nők a tükrök előtt* (1863) című novellafüzére, amely ugyan sok és többféle társadalmi csoportból származó női alkatot rajzol meg, mindvégig csupán a férjkeresés és a férjhez menés sikereiről vagy kudarcairól kíván nyi-

rintusában. *Összegyűjtött esszék, tanulmányok, újságcikkek*, Magvető, Budapest, 1995, 132.

36 Uo., 130.

37 Uo., 132.

38 JÓKAI MÓR, „Bajza Lenke munkái” in: JÓKAI MÓR, *Cikkek és beszédek 5, 1850–1860/II.*, s. a. r. H. TÖRÖ Györgyi, Akadémiai, Budapest, 1968 (JMÖM, *Cikkek és beszédek 5*), 94.

39 [Előszó] in: GYULAI PÁL, *Bírálatok. Cikkek. Tanulmányok*, s. a. r. BISZTRAY Gyula, KOMLÓS Aladár, Akadémiai, Budapest, 1961 (A magyar irodalomtörténetírás forrásai, 5).

latkozni.”⁴⁰ Akár szembe is állíthatnánk Jókai *Milyenek a nők?* kötetének írásait Gyulai Pál e novelláival: Jókaival ellentétben ugyanis az ő novelláinak imaginárius terében elképzelhetetlen, hogy egy olyan nő példaként lépjen elő, akinek nem a családalapítás a célja. „Az egyetlen nőt, aki akar valamit tenni, azaz a gyarló, férfit utánzó írónőt, Árpádinát, mint elrettentő példát az elbeszélő vad gúnnyal mutatja be.”⁴¹ Nem meglepő tehát, ha Margócsy István azt állítja, hogy „Jókai írói elképzelése e felfogással egyértelműen és nyíltan szembeszállt.”⁴²

A Gyulainál egy emberöltővel fiatalabb Sigmund Freud 1908-as, ma már klasszikusnak számító tanulmányában, *A költő és a fantáziaműködés*ben hasonlóan ezt a „hagyományos” nőképet képviselte. Egyik fontos hipotézise, hogy a „[f]iatal nőknél szinte kizárólag az erotikus vágyak az uralkodók, mert becsvágyukat rendszerint magába olvasztja a szerelmi törekvés.”⁴³ A hatvanas évek feminista kritikusai többek között ezért is bírálták. Jókai azonban majd egy évszázaddal korábban – a fikciós próza imaginárius világában – alkotta meg úgy hősnőit, illetve elbeszéléseinek női karaktereit, hogy azok nem feleltek meg a kortársak nőideáljának, sőt, annak éppen az ellenpólusát képviselték. Az általam vizsgált novellaciklusban bőven találunk példát olyan nőalakokra, akiknek nem az a céljuk, hogy „hagyományos” női szerepekbe kerüljenek, hanem hogy olyan helyet vívjanak ki maguknak a társadalomban, amelyet eredetileg a férfiaknak szántak.⁴⁴

Úgy gondolom, Rózsafalvi Zsuzsanna joggal állítja, hogy „Jókai e két esztendőben született elbeszélései érdekes színfoltjai és méltánytalanul elhanyagolt részletei az életműnek.”⁴⁵ Nagy Miklós, Jókai monográfusa mindössze egy félmondat erejéig említette meg a *Milyenek a nők?* novelláit, és csak a forráslexikon kapcsán.⁴⁶ Elemzésükre még nemigen vállalkoztak, és az elbeszélések nőalakjainak vizsgálatát sem végezték még el. Elsősorban azt tartom

40 MARGÓCSY, i.m., 31.

41 Uo.

42 Uo., 32.

43 FREUD, Sigmund: *A költő és a fantáziaműködés* (1908), ford. SZILÁGYI Lilla in: *Pszichoanalízis és irodalomtudomány*, (szerk. BÓKAY Antal, ERŐS Ferenc), Filum, Budapest, 1998, 59-64.

44 Gondolhatunk itt *Az úrnő* Erzsébetjére és Katalinjára, illetve a *Fredegonda* és az *Emina* címszereplőire.

45 RÓZSAFALVI: *Jókai 1863-1864-es novelláiról...* i. m., 325.

46 NAGY Miklós, *Jókai. Az író útja 1868-ig*, Szépirodalmi, Budapest, 1986, 272.

figyelemre méltónak a kötet kapcsán, hogy a szerző, regényeihez hasonlóan, kisebb elbeszéléseiben sem hagyta kidolgozatlanul a női alakokat. Ezekben a novellákban kifejezetten a női karakterek kerültek a fókuszba, amit a kötet címe is jelez, és a novelláké is, külön-külön. Az egyes darabok címe leggyakrabban egy női keresztnév (*Emina, Lucrétia, Fredegonda, Miranda*) vagy egy rangot, pozíciót, társadalmi státuszt jelölő köznév női változata (*Az úrnő, A könnyező szultána, A rabnő*). Egy-egy elbeszélés (mint az *Egy lengyel történet, A kalifa papucs* és a *Miranda*) kivételével a szereplők ábrázolása, a karakterek részletes kidolgozása volt a legfontosabb, rendszerint ezt szolgálta, ennek rendelődött alá a novellák cselekménye. A kötet elbeszéléseiben azonban nem csupán a főhős nő kiemelése a jellemző, hanem a mellette felbukkanó mellékszereplők, női karakterek kidolgozása is fontos sajátossága a szövegeknek. A női karakterek panoptikumuma meghatározó szerepet kap *Az úrnő* az *Emina* és *A könnyező szultána* elbeszélésében is. A kompozíció lazasága ellenére – amely főleg a kerettörténet hiányának tudható be – többé-kevésbé indokoltnak tartom, hogy pont ezek az elbeszélések kerültek egy ilyen jellegű ciklusba. Kevés kivétellel ugyanis mindegyik azt a kérdést válaszolja meg, amelyet a kötet címe (az olvasónak is) feltesz: különböző helyzetekben, különböző kultúrákban és történelmi korszakokban milyen női válaszlehetőségek képzelhetők el sajátos, nehéz és sokszor szélsőséges női élethelyzetekre.

Első közlés				Cselekmény		
Novella címe	ideje	felülete	műfaj megjelölése	Epizód-szám	helyszíne	ideje
<i>Miranda</i>	1863. jan. 11 – márc. 1.	Vasárnapi Újság (hetilap)	elbeszélés	8	„Újvilág” (Dél-Amerika)	16. sz.
<i>A fehér lap</i>	1863. ápr. 6.	Színházi Látcsó (napilap)	beszélyke	1	Franciaország	18. sz.
<i>A könnyező szultána</i> (eredeti címe: <i>Milyenek a nők?</i>)	1863. máj. 17-24.	Koszorú (folyóirat)	nincs feltüntetve	2	kerettörténet helyszíne: ismeretlen elmesélt történet helyszíne: Marokkó	kerettörténet ideje: nem behatárolható; <i>A könnyező szultána</i> története: 18. sz.
<i>Egy lengyel történet</i>	1863. okt. 4-nov. 29.	Vasárnapi Újság (hetilap)	novella	9	Lengyelország	19. sz.
<i>Emina</i>	1863. nov. 7.	Üstökös (hetilap)	beszély	1	Oszmán Birodalom	17. sz.
<i>A kalifa papucs</i>	1863. dec. 13.	Vasárnapi Újság (hetilap)	elbeszélés	1	Marokkó	nem behatárolható
<i>Fredegonda</i>	1864. jan. 3.	Koszorú (folyóirat)	n. f.	1	Franciaország	6. sz.
<i>Lucretia</i>	1864. jan. 17.	Koszorú (folyóirat)	n. f.	1	Olaszország	16. sz.
<i>A rabnő</i>	1864. ápr. 1-20.	A Hon (napilap)	regény	14	Anglia (végén: Amerika)	19. sz.
<i>Az úrnő</i>	1864. máj. 8-jún. 25.	A Hon (napilap)	elbeszélés	21	Oroszország	18. sz.